

Людмила Васильєва (Львів)

Південнослов'янська проблематика в мовознавчих зацікавленнях Івана Франка

Серед наукових інтересів І. Франка важливе місце належить лінгвістичним проблемам. У працях учений торкався майже всіх аспектів лінгвістичної науки [4: 5–11]. Він був обізнаний із важливими досягненнями тогочасного загального [3: 11–20] і слов'янського мовознавства. На жаль, мовознавчі дослідження у франкознавстві і “сьогодні займають доволі скромне місце” [15: 321]. Уважаємо, що зацікавлення І. Франка мовними питаннями зокрема, минулим та сучасним української мови, перспективами її розвитку в майбутньому, нерозривною єдністю мови й нації, значенням мови в системі культурно-історичних цінностей народу тощо, мали своїм підґрунтям насамперед складну соціолінгвальну ситуацію, яка склалася в ті часи в Галичині, а також на інших етнічних українських землях. Її складність відзначила Т. Панько: “Коли І. Франко вийшов на історичну арену розвитку української літератури й літературної мови, перед ним у всій її непривабливості постала складна мовна ситуація, яку він повинен був зрозуміти і розібратись в ній, щоб визначити свій творчий шлях, свою наукову і суспільно-естетичну, художню концепцію в усіх проблемах” [14: 7].

Осторонь лінгвістичної оцінки вченого не залишилися й мовні проблеми, які стосувалися всього слов'янства. Міжслов'янські паралелі давали І. Франкові цікавий матеріал для наукових висновків й узагальнень. Та й сама слов'янська ідея, яка була важливим чинником серед духовних орієнтирів сучасної І. Франкові української інтелігенції, безумовно, позначилася на становленні мовознавчих поглядів ученого. З огляду на це низку теоретичних положень дослідника можемо розглядати в загальнослов'янському контексті як універсальну закономірність для всього слов'янського світу. Зазначимо й те, що як учений-лінгвіст І. Франко формувався під впливом відомих представників слов'янської філології: Й. Добровського (1753–1829), В. Копітара (1780–1844), Я. Коллара (1793–1852), П. Й. Шафарика (1795–1861), Ф. Миклошича (1813–1891) [14: 32].

Відомо, що XIX ст. стало для слов'ян періодом становлення мов на народній основі. Мовотворчі процеси, які набули поширення в Галичині та на інших українських землях, охопили весь слов'янський світ. Слов'ян опанувала й ідея загальнослов'янської єдності. Провідні діячі галицько-руської, іллірійської (хорватської), серболужицької, сербської, словенської, чеської матиць ставили перед собою завдання розвитку національних культур і водночас боротьби з асиміляторською політикою урядів. І. Франко зазначав, що славісти того часу проголошували: “Коли вже не суджено мати одну письменну мову, то обов'язані ми, озираючись на давніх греків, пильнувати, щоб мови наші чим даліше і все

більше сходилися з собою” [18: 74]. Під впливом такої ідеї перебував реформатор сербської мови В. Караджич (1787–1864), діячі хорватського національного відродження – ілліризму (1835–1848): Л. Гай (1809–1872), І. Деркос (1808–1834), С. Враз (1810–1851), І. Мажуранич (1814–1890), П. Прерадович (1818–1872)¹, які відіграли визначну роль у створенні літературних мов сербів та хорватів.

І. Франко підтримував і постійні наукові та дружні контакти з багатьма видатними славістами свого часу, зокрема південнослов'янськими: “патріархом слов'янської філології” хорватом В. Ягичем² (1838–1923), який з 1903 року був дійсним членом НТШ у Львові [18: т. 35: 411]; словенцем М. Мурком (1861–1951)³; сербом Т. Остоїчем (1865–1921) [5: 25]⁴; близьким до провідних південнослов'янських діячів польським

¹ На іллірійців особливо сильно впливали діячі чеського і словацького відродження. Зокрема в праці “Слов'янська взаємність в розуміння Яна Коллара і тепер” І. Франко писав, що Я. Коллар розіслав свою працю “О literarneј vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slavskými”, опубліковану в словацькому часописі “Hronka. Podtatranská zabavnice” (1836), “любителям слов'янщини в різних краях”, серед яких були і хорват Л. Гай, і серб Павлович, зазначаючи при цьому, що “серби і хорвати поквапилися зараз перекласти сю розprawку, вона вийшла цього ж 1836 року по-сербськи і по-хорватськи” [17: 59–60]. Принагідно зазначимо, що ця праця Я. Коллара була опублікована цього ж року в трьох номерах (29, 30, 31) іллірійської хорватської газети “Danica” під назвою: “O slovstvenoj uzajemnosti medj' u kolěni i narěčji slavenskimi od Ivana Kolara”.

² Саме під його керівництвом І. Франко написав свою дисертаційну працю “Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія”. До речі, між І. Франком і В. Ягичем склалися не лише наукові контакти, а й гарні особисті стосунки. Про це переконливо свідчить листування В. Ягича. Зокрема в листі до М. Нахтігала він зазначає, з яким болем переживає важку хворобу І. Франка: “Про д-ра Франка я чув недавно, що його нещасного хворого у Львові залишили на милість Бога. Його дружина – в психіатричній лікарні, сини – на війні, а він розбитий паралічем...” [8: 471].

³ Існують припущення, що зі словенцем М. Мурком І. Франко познайомився у Львові під час відвідин цим славістом Галичини 1889 року. Зазначимо, що М. Мурко високо оцінював наукові здобутки І. Франка, схвально відгукувався і про часопис “Жите і слово”, який регулярно одержував від українського вченого. Словенський славіст, зокрема, писав про це в листі до І. Франка від 12.02.1894 року: “Вдячний Вам за книгу про Вишенського. Якщо не напишете про неї Ягичу, зроблю це я, хоч у мене обмаль часу. Переглядаю іноді Ваше “Жите і слово”, яке мені подобається, і дуже радий тому, що Ви все ж маєте змогу видавати такий серйозний журнал” [9: 81]. Принагідно зазначимо високу оцінку Франкового часопису і в “Енциклопедії слов'янської філології” за редакцією академіка В. Ягича: “И в хорошем галицком журнале д-ра Ивана Франка “Жите і слово”, прекратившем к сожалению очень рано свое существование, Драгоманов напечатал несколько вещей литературного содержания” [21: 865].

⁴ Нам відомо, що цей сербський славіст (докторську дисертацію про творчість Доситея Обрадовича захистив 1907 року у Відні), а також музикознавець (дослідник давньої сербської музичної спадщини) і фольклорист високо цінував І. Франка як науковця. Як зазначає Н. Р. Коваль, у листі до українського вченого Т. Остоїча, який цікавився народними піснями російського походження в сербських церковних книгах і збірниках XVIII ст. та звертався до І. Франка як до видатного авторитета з проханням з'ясувати, “...коли ті російські пісні дійшли до нас, сербів, чії вони... Видно по всьому, що це інтересна тема про близькість сербської і російської – а ще більше українсько-російської літератури” [5: 25].

славістом А. Брюкнером (1856–1939)¹, тому в його розпорядженні була найновіша інформація з цієї частини слов'янського світу. Учений неодноразово перебував у важливому слов'янському славістичному осередку – Відні, де зустрічався з багатьма корифеями тогочасної південнослов'янської славістики. Праці вченого містять об'єктивний аналіз ідей і починань багатьох видатних південнослов'янських славістів. О. Мишанич зазначав: “Найвищим досягненням української філологічної думки в оцінці діяльності В. Караджича є літературно-критичні праці І. Франка [10: 17]. Славістичній діяльності вченого сприяли і подорожі південнослов'янськими країнами².”

У цій статті маємо на меті простежити певні лінгвістичні положення І. Франка крізь призму мовних процесів, які відбувалися в двох важливих географічних частинах Південної Славії. Йдеться про Сербію та Хорватію, на мовному й культурному розвитку яких теж позначилося тривале перебування в політично залежному становищі, що давало підстави вченому робити численні зіставлення з аналогічними процесами в Україні. Подібним був і розвиток літератур Сербії та Хорватії, публіцистики, однаково склалися сприятливі умови для культурного розвитку народів³. Передусім зупинимося на питаннях, які стосуються формування літературної мови на народній основі, вирішення важливих для етапу її стандартизації правописних проблем та ролі церковнослов'янської спадщини в поступальному розвитку мови.

У середині – другій половині ХІХ ст. у сербів і хорватів, як і в українців, склалася така соціолінгвальна ситуація, коли розв'язання суто лінгвістичних проблем давало поштовх до вирішення національних та культурно-історичних проблем. Долі цих народів більшою чи меншою мірою залежали від культурно-етнічної політики двох великих імперій – Російської та Австро-Угорської, які протягом тривалого часу

¹ Дружні стосунки склалися в І. Франка з А. Брюкнером. Про близькі контакти цих учених, про зв'язки А. Брюкнера з південними слов'янами свідчить листування І. Франка й А. Брюкнера, а також листи А. Брюкнера до В. Ягича. Зокрема, у недатованому листі (написаному близько 1908–1909 року) до В. Ягича, після відвідин І. Франка у Львові, А. Брюкнер із захопленням і подивом висловлювався про безмежну Франкову працездатність, навіть у години важкої недуги: “Франко – дивак, я розмовляв з нещасним у Львові, ця зустріч була надзвичайно важкою, як ніколи раніше, фізично він інвалід, не може рухати руками, вони зовсім викривлені в суглобах – жахлива трагедія! І при цьому він говорив про те, що має намір видати!” [24: 86]. Принагідно зазначимо, що сам І. Франко про свою хворобу і стан у листі до А. Брюкнера (лист німецькою мовою від 25.11.1910, який учений диктував синові Андрію) писав так: “Моїй хворобі двох рук, від якої я страждаю вже три роки, немає рівних в медицині з огляду на те, що на здорових кінцівках утворюється велика кількість невидимих наростів, які поступово стають м'якими. Цю хворобу супроводжує жахлива можливість, яка відкриває шлях для звукових і частково зорових галюцинацій. За ці три роки я пережив жахи і явлення зі світу духів...” [24: 89].

² Зокрема, відомо про поїздку І. Франка з М. Павликом до Белграда 1894 року, про яку йдеться в короткій замітці вченого “Українська пісня в Сербії” [18: т. 32: 17–18]. З біографії І. Франка довідусьмося, що 1908 року він перебував на лікуванні в хорватському містечку Ліпик.

³ Чинники мовного розвитку на інших південнослов'янських теренах подаємо спорадично.

чинили політичний, культурний, мовний вплив на слов'ян. І. Франка як політика зацікавили погляди слов'ян, зокрема південних, на поширену в той час у Галичині культурно-політичну течію – “москвофільство”. Дії її прихильників на галицьких землях учений неодноразово різко засуджував, а в праці “Слов'янська взаємність в розуміння Яна Коллара і тепер” дав власний аналіз трактувань течії саме південними слов'янами, висловлюючись при цьому про деякі з таких інтерпретацій навіть позитивно. Зокрема, він симпатизував москвофільству сербських радикалів, оскільки вони пройшли складну політичну школу й навчилися боротися за інтереси широких верств народу, хоча, як зазначав автор статті, і вони повинні критично оцінювати російську дійсність, вибираючи лише те, “що є найкращого чи то в російському письменстві чи в установах...” [18: т. 29: 74]. Водночас Франко-політик неприховано негативно відгукувався про “засліплену” форму москвофільства хорватської партії А. Старчевича, яка обрала за зразок для своєї програми “тюрму народів” [18: т. 29: 74] – царську Росію.

Загалом, у праці “Слов'янська взаємність в розуміння Яна Коллара і тепер” І. Франко дійшов висновку, що наприкінці ХІХ ст. відносини між слов'янами вже не можна було обмежувати лише виявленням подібних рис у мовах та літературах. Учений писав про поступальний рух, який зробили всі слов'яни у розширенні міжслов'янських зв'язків і в інших сферах після видання праці Я. Коллара “Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і говірками”. Зважаючи на це, дослідник стверджував: “...говорючи нині о взаємності слов'янській, ніхто вже не поважився б дати приложника “літературна”, не поважився б обмежити ту взаємність на саму літературу і філологію, а виключити політику. Противно, слов'янство переконалося за тих 50 літ, що розвій національний без розвою політичного майже немислимий і що розвій духовний, літературний, хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все-таки тільки поруч із сим другим набирає живості і сили, а звичайно є його предтечею, приготуванням” [18: т. 29: 64–65]. Отже, І. Франко наголошував на спільних моментах у вирішенні політичних проблем слов'ян.

У цьому випадку для нас найважливішими є українсько-південнослов'янські паралелі, пов'язані з мовними процесами. Передусім, гадаємо, є підстави зіставити мовні ситуації в Україні й Хорватії у ХІХ ст. У хорватів вирішення культурно-історичних проблем, пов'язаних із питанням єдиної мови, відбувалося в першій половині ХІХ ст. і було провідним у програмі іллірійців. Л. Гай і його прихильники у своїй концепції іллірійської мови враховували й поширеність певного (штокавського) діалекту серед усіх південних слов'ян, а не лише серед хорватів. Діяльність іллірійців мала подвійну мету: об'єднати насамперед розрізнених у мовному плані хорватів, ліквідувавши ізоляцію кайкавського Загреба (столиці хорватських земель), і цим дати поштовх до об'єднання всіх південних слов'ян. Спільною для цього об'єднання повинна була стати мова, заснована, головню, на штокавській діалектній основі з латинською графікою з діакритичними знаками. Л. Гай, зокрема, проголошував, що “в Іллірії може існувати лише одна справжня мова, ми не шукаємо її в одному місці чи в одній державі, а в цілій великій Іллірії. Німці створили свою

літературну мову з діалектів цілої Німеччини, а італійці – свої солодкі слова з усіх діалектів Італії. Наша граматики і наш словник – ціла Іллірія...” [23]. Своєю концепцією Великої Іллірії, ідеєю об’єднання південних слов’ян єдиною іллірійською мовою іллірійці намагалися протистояти сильному угорському впливові.

До речі, І. Франко добре знав історію розвитку хорватської мови, зокрема те, що протягом її формування відбувалося конкурування переднорм різних літературних різновидів на основі чакавського, кайкавського та штокавського діалектів. Він чітко усвідомлював ті мовні проблеми, які намагалися вирішити іллірійці. Учений також розумів, що представники цього руху керувалися зі слов’янофільськими тенденціями, що було характерним для багатьох діячів слов’янського відродження, зокрема Я. Коллара¹ та П. Й. Шафарика. Як зазначав І. Франко, Л. Гай “...силувався звести вкупу всіх сербів, хорватів, словінців і витворити одну іллірійську націю з одним письменством замість давніших партикулярних вроді дубровницького, хорватсько-кайкавського, хорватсько-словенського в душі Рельковича і т. і. ...” [18: т. 29: 61]².

¹ Зокрема, міркування, які висловив Я. Коллар у праці “О словstvenoj uzajemnosti...”, іллірійці прийняли з великим піднесенням. Це зазначав й І. Франко: “Яке враження робила Колларова праця на тодішніх слов’янських патріотів, бачимо з одного листа словінця Станка Врза (С. Враз, словенець за походженням, був палким послідовником ідей ілліризму та прихильником мовної концепції Л. Гая. – Л. В.) з р. 1848, котрий між іншим писав: “Ся книжка – се слов’янська євангелія, де її читають: коли побачите, що се діло діється, то знайте, що приближується царство божє” [18: т. 29: 60]. До речі, С. Враз був прихильником не лише злиття сербської та хорватської мов, як більшість письменників-іллірійців, а й приєднання до них словенської.

² До речі, формування літературної мови на народній основі в середині – наприкінці ХІХ ст. було актуальним не лише для Сербії і Хорватії, а й для Боснії та Герцеговини, Чорногорії, Словенії і Македонії. У цей час боснійські мусульмани, використавши мовно-літературні традиції релігійної літератури боснійських францисканців-католиків, “алхаміядо”-літератури (назва “алхаміядо” походить з іспанської мови арабського слова *al’agamiya*: неарабський, іноземний). Зокрема, перший алхаміядо-текст історико-культурного значення збережено в турецькому букварі з часів Мехмеда II (ХV ст.), творів письменників-прихильників караджичівського кола та фольклорних здобутків боснійського народу, дбайливо зібраних Мехмедом-бегом Капетановичем Любушаком (1832–1902), створили боснійсько-мусульманську літературу періоду відродження (період національного відродження в Боснії датується 1887–1918 роками [27]). Зазначимо також, що традиційно літературу Боснії та Герцеговини поділяють на сербську, хорватську та мусульманську. Однак є всі підстави констатувати, що, наприклад, мусульманська література періоду відродження була симбіозом кращих літературних традицій усіх культурно-релігійних течій з теренів Боснії та Герцеговини). Вона зробила значний внесок у розвиток літературної мови в регіоні. Чорногорська література епохи відродження досягла свого апогею в творчості Петра Петровича Негоша (1813–1851), з якою пов’язується становлення літературної мови Чорногорії. Зростання національної самосвідомості словенців і розвиток літератури словенською мовою зумовили необхідність створення для всіх областей Словенії єдиної літературної мови. 50-ті роки ХІХ ст. характеризувалися двома тенденціями стабілізації літературної норми. Перша тенденція – слов’янізації (хорватизації, з елементами богемізації за хорватським зразком) словенської мови – під впливом зазначених вище ідей іллірійців (цю тенденцію підтримував Ф. Миклошич) – не

У XIX ст. постала проблема формування єдиної української мови. Якщо Л. Гасві вдалося ще в першій половині XIX ст. об'єднати в мовному плані всіх хорватів¹, то в Україні й у часи І. Франка питання єдиної мови для всіх українців залишалося невирішеним. Проте І. Франко вже по-іншому розглядав це питання – як великий учений, “що прекрасно враховував історичну своєрідність життя свого народу в минулому і в перспективі” [6: 74]. До речі, прагнення І. Франка та інших українських суспільних діячів – його сучасників – утвердити єдність і самобутність української мови палко підтримували слов'янські філологи – сучасники І. Франка, зокрема, В. Ягич. У листі О. Шахматову від 18.02.1905 року цей відомий славіст вказував на необхідність функціонування української мови та створення нею культурних надбань: “Коли йдеться про малоруську мову, будьте свідомо ліберальні. Дайте простому люду можливість вивчати свою рідну мову, дайте можливість вільного розвитку літератури, а також мистецтва, не забуваючи при цьому про державні інтереси...” [11: 346]².

Вирішуючи наболілі проблеми розвитку української мови, І. Франко робив екскурси в її історію, зокрема у XVIII ст., коли вона мала багато спільних рис з іншими південнослов'янськими мовами, особливо з сербською. Учений відзначив складну соціолінгвальну ситуацію, зумовлену територіальною роз'єднаністю й культурною відокремленістю українців. Саме цей чинник, на думку І. Франка, негативно позначився на переході від староукраїнської мови до сучасної, на народній основі, внаслідок чого літературна мова на цій основі функціонувала лише в писемній формі, своєчасно не заповнивши прогалини, яка виникла в результаті занепаду книжних стилів. Цим пояснюємо й відсутність впливу літературної мови на громадське та культурне життя українців [18: т. 29: 154, 184; 18: т. 40: 332, 338, 339; 18: т. 47: 564–568, 585–586]. Та й у Франкові часи “територіальна відмінність мовленнєвої сфери великої за розміром території України поглиблювалася входженням наддніпрянської, галицької, буковинської й закарпатської територій у різні держави” [14: 89]. Лише в Галичині в другій половині XIX ст. у мовній практиці українці використовували дві різні мови: “язичіє”, назване руською мо-

була успішною. Невдовзі перемогу здобув напрям, який становив “найкращу форму консолідованої словенської норми, що містила в собі етимологічно виправдані (південно) слов'янські елементи” [28: 123]. У 50-ті роки XIX ст. робилися і перші спроби створити нормовану літературну мову, яка б відображала особливості живих македонських говірок. Тоді ще йшлося не про окрему літературну мову македонців, яка сформувалася пізніше, а єдину літературну мову на народній основі, зрозумілу для всіх слов'ян Македонії і Болгарії.

¹ Його ідея спільної мови з болгарами і словенцями так і не була реалізована, а серби на той час не прийняли штокавицю, збагачену елементами інших діалектів.

² Проте В. Ягич у цьому ж листі зазначив, що не підтримує прагнень І. Франка та М. Грушевського щодо незалежного статусу України: “Я підтримую Грушевського і Франка, поки вони залишаються в царині науки і просвіти. Але створювати вільну Україну – цьому я не маю наміру сприяти. Ми слов'яни і без того надто дробилися, через що так мало означаємо. Цієї осені у нас був один молодий білорус, який мріє про незалежну Білорусію” [11: 346].

вою, та стилізовану відповідно до походження й уподобань автора народну мову. Ще гірша ситуація склалася на Наддніпрянській Україні, де “українська мова була царським указом виключена навіть від прилюдних концертів” [18: т. 41: 510]. І все ж І. Франко радив письменникам Галичини працювати над створенням мови, яка б ґрунтувалася на загальній українській основі: “Писатель мусить поперед цього владати добре мовою свого народу, і то не мовою одного села, одного повіту або одної губернії, але мовою такою, котра була однаково своя, зрозуміла і люба всім повітам, губерніям та селам, мовою літературною мовою школи і інтелігентного товариства” [18: т. 29: 9].

Подібна до української ситуація в розвитку мови склалася й у хорватів. Культурну розрізненість хорватського народу на початку XIX ст. зумовлювала його тривала політична ізоляція з огляду на державну розрізненість (Габсбурзька монархія, Османське царство, Дубровницька республіка, Венеціанська республіка). Окремі частини етнічного простору були доволі самостійними культурними осередками, які витворили свої літературні мови, що ґрунтувалися на окремих діалектах-системах. У хорватському Саборі (парламенті) на початку XIX ст. офіційною мовою була латинська. Лише представникам хорватського національного відродження – ілліризму – вдалося остаточно подолати мовний бар’єр, що існував між трьома частинами Хорватії: кайкавською, чакавською та штокавською, і ввести хорватську мову як офіційну в усіх хорватських землях.

Сербські землі протягом свого історичного розвитку перебували у складі двох різних держав: Габсбурзької монархії та Османського царства. На тих землях не було сформованих за регіонами кількох літературних різновидів, як у хорватів чи українців, але в літературі й у спілкуванні на початку XIX ст., подібно як у часи І. Франка в Галичині, конкурували різні мови: архаїчна слов’яно-сербська (суміш сербських елементів і церковнослов’янської на східнослов’янській основі – української і російської редакцій)¹; народна мова (просте сербське наріччя, стилізоване відповідно до походження й уподобань автора); чиста церковнослов’янська на східнослов’янській основі [2: 52–55].

У першій чверті XIX ст. В. Караджич очолив боротьбу за утвердження єдиної сербської літературної мови на народній основі та нового фонетичного правопису. Духовним творцем цієї реформи мови та правопису став словенський учений В. Копітар, який представляв у південнослов’янському регіоні політичні погляди Австрійської монархії, що полягали передовсім у тому, аби південні слов’яни пов’язували своє майбутнє лише з Австрією. Згідно зі своєю загальною південнослов’янською культурною програмою В. Копітар мав ще на меті витіснити

¹ За використання слов’яно-сербської мови висловлювався, зокрема, глава сербської церкви – митрополит С. Стратимирович. Слов’яно-сербська мова називалася по-різному: “славенська” (єпископ Парфеній Павлович та митрополит Павло Ненадович, 1760), “славеносербська” (Христофор Жефаравич, 1741), “іллірічесько-славеносербська” (Костянтин Філіппіди, 1773) тощо – на відміну від просто сербської (Стеван Раїч, 1793).

російські впливи з Воеводини в 30-х роках XIX ст. й поширити в цьому регіоні проавстрійські настрої. Як видатний мовознавець, В. Копітар слушно вважав, що, *по-перше*, загальною мовою повинна стати мова, якою розмовляє народ, *по-друге*, письмо має містити стільки знаків, скільки звуків у мові, *по-третє*, завданням укладачів граматик повинно бути записування й тлумачення мовних явищ, а не їх видумування і, *по-четверте*, народну говірку необхідно представляти, керуючись мовними зразками усної народної творчості: піснями, оповіданнями, прислів'ями [22: 33; 35]. Саме цю концепцію В. Копітара втілював у життя в Сербії В. Караджич, оскільки вона максимально відповідала тогочасному історичному розвитку сербів і її вони сприйняли як інструмент утвердження (демократизації) їхньої культури на власному ґрунті [13: 451–472].

Погляди В. Копітара і В. Караджича на реформування мови в Сербії були знайомі і зрозумілі І. Франкові. З огляду на успішний перебіг у цій країні мовної реформи, а також на відомий українському вченому досвід інших слов'ян, він цілком мав підстави констатувати, що у своїх починаннях видавати книжки народною мовою українці в Галичині у 20–30-х роках XIX ст. не були самотні: вони наслідували приклад “поляка Ходаковського, словака Коллара, серба Караджича, українців Цертелева й Максимовича” [18: т. 47: 111]. Такою ж у Галичині була позиція “Руської трійці” щодо питань розвитку української мови і проблем української абетки, спільної для всіх українців, яку в праці “Азбука і abecadlo” (1836) [19]¹ виклав М. Шашкевич. За словами І. Франка, “примір Вука в Сербії впливав на молоде покоління галицько-руських письменників” [18: т. 29: 46]². Коментуючи цей період національного пробудження українців з огляду на демократизацію їхньої культури та інших слов'янських культур, І. Франко зазначав, що, за відмінних і однаково важких соціальних обставин у Росії і Галичині, “нове письменство українсько-руське довгий час мусило йти різними дорогами, інколи блудити манівцями, поки тут і там не почало будитися почуття єдності не тільки вже етнографічної, але й національної і літературної, поки століттями наложені різниці освіти, уподобань і традицій літературних через пильні студії над народністю і давнішою літературою, через пильне черпання із спільних нам криниць загальнолюдської освіти і цивілізації не почали помалу вирівнюватися...” [18: т. 29: 42].

Зроблене порівняння свідчить про подібність чинників розвитку принципів написання в сербів³ та українців. Із самих початків існування і українська, і сербська

¹ Шашкевич М. Його твори і значення для Галицької Русі / За ред. Я. Вербицького. – Львів, 1923. Принагідно зазначимо, що праці “Руської трійці” друкувалися в Будимі саме в сербській друкарні.

² “І. Франко мав на увазі насамперед правопис “Русалки Дністрової”, – зазначав О. Мишанич [10: 7–22].

³ Хорвати використовували переважно латинську графіку. Розвиток їхньої графічної системи відбувався з урахуванням спочатку етимологічного, а потім – фонетичного принципу. З кінця XIX ст., з огляду на уніфікацію і створення єдиної сербсько-хорватської мови, було прийнято фонетичний принцип написання.

орфографічні системи будувалися на кирилиці. Для середньовіччя характерне намагання позбутися новачій в українських і сербських церковних службових книгах під болгарським впливом з огляду на реформу Трновського патріарха Євфимія¹. Уже в новітні часи водночас і в Україні, і в Сербії² були спроби написання з використанням фонетичного принципу³. 1868 року у Сербії нову орфографію сербської мови офіційно затвердили в усій країні, а в українських виданнях і далі панувала правописна невпорядкованість [12: 151–155]: зокрема, в Галичині надалі дотримувалися способу написання, далекого від народної мови. Не припинялись і дрібні суперечки з уживання тієї чи іншої літери, які не лише завдавали шкоди розвиткові мови і літератури, а й ускладнювали культурну і політичну ситуацію в регіоні. Вболіваючи за український правопис, І. Франко як письменник і лінгвіст, який мав щодо правопису власну чітку позицію, в полеміках з етимологами опирався на досвід ситуації в Сербії, аналізував дискусії В. Караджича з противниками його принципів орфографії й графіки⁴, стежив за його полемічною діяльністю з цього приводу⁵. У праці “Етимологія і фонетика” І. Франко подав вагоме висловлювання славіста В. Ягича на користь фонетичного правопису: “Якби мене хтось запитав, який правопис кращий, то я, без сумніву, відповів би: той, яким користується більшість. Тільки з такого практичного погляду треба підходити до орфографії. Немає таких принципових незгод, яких не можна було б вирішити: а так само немає такого правопису, який би був у всіх моментах послідовним. Особисто я за фонетичний правопис і то не заради принципу, а з практичних міркувань, з необхідності серб-

¹ Зазначимо, що наприкінці XIV – на початку XV ст. Костянтин Філософ робив спробу повернути сербський правопис до початкового варіанту, щоб “зберегти віру”, тобто ідентичність найдавніших церковних текстів. Ця реформа, яку він намагався обґрунтувати в трактаті “О письменех”, вимагала повернення до старих часів вірності грецьким і староболгарським джерелам. Однак перебудова не спростила, а, навпаки, заплутала правопис. В українських монастирях ці впливи поширилися в другій половині XV ст. Зокрема, їх поширював високодостойник Г. Цамблук, утікач з Болгарії, який у цей час перебував в одному з галицьких монастирів.

² А також у Хорватії, з огляду на прийняття школою хорватських вуківців правописної концепції В. Караджича.

³ Це “Енеїда” І. Котляревського (1798), граматики О. Павловського (1818) в Україні, “Писменица сербскога іезика” (1814) В. Караджича, а також його збірки народних пісень.

⁴ Д. Живанович слушно підкреслював, що народною мовою писали і до Караджича, і за його життя (Йован Раїч, Доситей Обрадович, Григорій Терлаїч, Павле Соларич, Лукиан Мушицький, Іван Стерія Попович, Йован Суботич, Джордже Малетич, Никола Боросевич та ін.); боротьба Вука з супротивниками пов’язана передовсім із боротьбою за новий правопис, а не за нову мову, оскільки старою – напівцерковною – у 30–40-х роках XIX ст. уже ніхто не писав.

⁵ До речі, працюючи над своєю “Письмарицею” (граматикою), словником (Српски рјечник истолкован њемачким и латински рјечима...), В. Караджич писав полемічні статті, спрямовані проти нападів на новий правопис, алфавіт, нову літературну мову. “Системно струнку мову “баби Сміляни”, як зневажливо називали пропоновану Вуком літературну мову, він протиставляв мові тих (Видаковича, Кенгелаца та ін.), хто, наче сільські дяки, плутає сербські діалекти зі слов’яноруською мовою” [7: 146].

сько-хорватського єднання; думаю, однак, що ми в цьому напрямі вже пішли досить далеко і не маємо потреби порушувати закони, тверді, встановлені Вуком і Даничичем” [18: т. 29: 168]. Коментуючи це висловлювання, І. Франко, писав: “Ці слова проф. Ягича відразу рішають справу на користь фонетики. За нею промовляють два найважливіші практичні згляди: конечність літературного і національного єднання галицьких русинів з українцями” [18: т. 29: 168–169]. Нагадаємо, що, висвітлюючи боротьбу за фонетичний правопис у Галичині в середині XIX ст., І. Франко щоразу підкреслював роль “Русалки Дністрової” у відмові від старої писемної традиції: “Русалка Дністровая”, хоть і який незначний її зміст, які неясні думки в ній висказані, була для свого часу явищем наскрізь революційним. Бо зважимо лишень, що становило головну суть тодішнього руху в нас! Передовсім традиція церковна... Відтак традиція язикова, котра згори осуджувала все написане не по-церковному і не церковним правописом. Оперта на тих двох авторитетах, мусила література стати кастовою, зректися всякого поступу, всякої критики, всякої жвавішої мислі... А “Русалка Дністровая” якраз ударила від одного маху на всі три точки..., бо навіть у письмі і правописі відбігла від старої традиції” [18: т. 26: 90]. І. Франко знову посилається на приклад В. Караджича, який, “видавши збірку сербських народних пісень, видавав також граматику сербського язика і усталив для того язика новий фонетичний правопис” [18: т. 47: 563].

Ще один момент був спільним для сербів і українців – відхід від церковнослов'янської мовної традиції. Як відомо, їхнім літературним мовам на народній основі передували етапи, коли визначальними в їхньому поступальному розвитку були саме церковнослов'янські ідіоми. І. Франко відзначав важливу роль церковнослов'янщини в історії багатьох слов'янських мов, велич слов'янських апостолів Кирила і Мефодія, підкреслюючи, що вони водночас були “не тільки першими слов'янськими, а й першими всеслав'янськими писателями: не тільки болгари, серби, руси, панонці, але також чехи і поляки знали і читали їх книги на тій самій мові” [18: т. 29: 55]. Не оминув дослідник увагою і функції церковнослов'янських ідіом у мовній, літературній і культурній практиці “южнорусів” і “великорусів” у XVIII ст. [18: т. 29: 55–56]. Церковнослов'янський чинник, як зазначав І. Франко, виконував особливу роль у цей же період у розвитку сербської мови з огляду на поширення в Сербії книг московського та київського центрів з Росії/України, завезених на прохання сербського митрополита М. Петровича¹, і на тамтешню діяльність вихідців з України/Росії – вчителів М. Суворова і Е. Козачинського. Східнослов'янський вплив на сербську мову не залишився поза увагою І. Франка. Він згадував про приїзд до сербів, зокрема “вихованця Києво-Могилянської академії українця Козачинського”, який “на зазив сербів переходить з деякими товаришами до Воєводини, заводить там “слов'янські школи і навіть пише для них шкільні

¹ За постановою Синоду 1724 року, до Воєводини відправили 70 примірників “граматики словенської” М. Смотрицького, 400 примірників “Букваря” Ф. Прокоповича та іншу літературу [7: 144].

драми з сербської історії” [18: т. 29: 56]. І. Франко називав також прізвиська інших українських вчителів – “вихованців Київської академії: Казуновського, Климовського, Шумиляка, Левандовського, Минацького, Залуського”, які теж перебували в Сербії [18: т. 29: 197–198].

Діяльність шкіл, у яких використовували граматики М. Смотрицького, Л. Зизанія та інших, слушно вважають серби періодом, коли в сербській освіті, а значною мірою й у світських колах церковнослов'янську мову сербської редакції (сербськослов'янську), яка продовжувала середньовічну традицію, було замінено церковнослов'янською на східнослов'янській основі. Людям, котрі володіли сербськослов'янською, церковнослов'янська на східнослов'янській основі була доволі зрозумілою, тому незабаром вона стала мовою церкви й почала домінувати в школі. Зазначимо, що в свідомості сербів та їхній практиці XVIII ст. “цей факт не усвідомлювався як заміна однієї мови іншою, а лише як прийняття ще одного варіанту тієї самої широко поширеної мови, що веде до об'єднання з усією культурною традицією *Slaviae Orthodoxae*” [25: 31–32].

Під впливом церковнослов'янської мови на східнослов'янській основі на теренах Сербії було створено ще один особливий мовний різновид – так звану “слов'яно-сербську” мову. Саме цією мовою виголошували проповіді М. Суворов, Е. Козачинський та інші східнослов'янські учителі, нею писали і шкільні драми. Й. Скерлич із цього приводу зазначав, що у XVIII ст. “слов'яно-сербська мова стала розмовною мовою вищих верств” і що “слов'яно-сербська перейшла не лише в літературу, а з церкви, шкіл і книг вона почала переходити в народ і до інтелігенції, особливо до учнів і тих, хто здобував освіту, вони почали вживати її як живу мову” [17: 152]. У Сербії саме церковнослов'янські ідіоми стали головною опорою для усіх мовних різновидів у ситуації, пов'язаній з розвитком літературної мови, і основним чинником, який забезпечував взаємодію хоча і близькоспоріднених, проте таких відмінних різновидів.

Церковнослов'янізми у поєднанні з шумадійсько-воєводинськими й іншими народними сербськими елементами [1: 107] були характерні для мови сербської журналістики (її появу засвідчили періодичні видання “Сербська новина” (1792) та “Славно-сербське ведомости” (1792)) і деяких творів тогочасних сербських письменників: З. Орфелина, Й. Раїча, Д. Обрадовича. Зрозуміло, таке поєднання різних лексичних шарів у мові художньої літератури та публіцистики в той час ще не було внормованим і впорядкованим.

Подібно в писемній практиці Галичини другої половини XIX ст. використовували “язичіє”, в основі якого теж були церковнослов'янізми. Деякі дослідники вважають цей мовний різновид гальмом для розвитку мови галицької періодики того часу [16: 223]. Характеризуючи мову сучасної йому преси, І. Франко схилився до мовної концепції В. Караджича, цілком слушно вважаючи, що мова, щоб відповідати рівню розвитку суспільства, має збагачуватися новими термінами і висловами, що виникають у процесі розвитку цивілізації [14: 89].

І. Франко приділяв велику увагу проблемі церковнослов'янізмів у період утвердження і стабілізації мови на народній основі. Він вказував на правомірність відходу сербів від церковнослов'янської мовної традиції, підкреслював доцільність починань В. Караджича та інших реформаторів слов'янських мов, оскільки "...і серби, і болгари, і русини так само чули, що [церковнослов'янська] не їх жива мова. І при всій підмальовці церковщини на лад своїх діалектів не переставали бачити в ній спеціальну мову церкви і книг церковних, так само як се було в Польщі, Угорщині, Німеччині і др. з латиною..." [18: т. 29: 55]. Зважаючи на це, вчений підкреслював значення народної творчості в становленні української літературної мови на народній основі. Фольклорні твори заклали підвалини для формування мови: український народ "не затратив своєї національної окремішності", "в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі..." [18: т. 29: 166]. Це ж характерне для мовної концепції В. Караджича, який уважав найвідповіднішою діалектною основою для сербської мови мову народних пісень та фольклору. Вона стала для нього зразком з огляду на велику цінність її мовного виразу. Зазначимо, що мова фольклору за своєю природою була достатньо опрацьованою й, зважаючи на його значне територіальне поширення фольклору в регіоні, певною мірою наддіалектною. Принагідно нагадаємо, що збирання, редагування та видання творів фольклору становило важливу складову наукового життя і В. Караджича¹, і І. Франка.

При цьому зазначимо, що фольклорна мова не містила достатньої кількості засобів, щоб задовольнити всі сфери життя тогочасного суспільства. З цього приводу Ю. Шевельов писав: "...Церковнослов'янська мова, позиченням чи калькуванням, увібрала в себе величезні скарби давньо-грецької абстрактно-філософської чи богословської мови, – а ледве чи яка в світі народна мова може такими скарбами похвалитися" [20: 3]. Через брак власних лексичних ресурсів сербська мова дуже швидко почала поповнюватися турцизмами (для В. Караджича і його послідовників турцизми не були чужими словами, оскільки належали народній мові), яким надавали перевагу перед церковнослов'янізмами і східнослов'янізмами, мадяризмами, романізмами, германізмами. Однак сербська мова на народній основі з самого початку свого існування потребувала не лише турцизмів. Вони, зважаючи на відмінності в традиціях і розвитку східної (орієнтальної) та європейської цивілізацій, не витіснили інші запозичення в усіх сферах, що особливо стосувалося абстрактної

¹ "Песнариця" (збірка пісень) започаткувала класичний сербський караджичівський корпус сербських фольклорних текстів. Через рік було видано другу книжку пісень В. Караджича (Відень, 1815). Перша збірка має 108 текстів, друга – 117. Згодом В. Караджич почав упорядковувати тексти народних пісень, значно доповнивши свою збірку, класифікувавши пісні й розподіливши їх у чотирьох книжках під загальним заголовком "Народні сербські пісні" ("Народне српске пјесме"). Перші три книжки цієї збірки вийшли 1823–1824 роках. Двома роками раніше побачили світ "Народне српске приповијетке" ("Народні сербські оповідання").

лексики. Тому сербська мова почала поповнюватися чужими словами (германізмами, англіцизмами, романізмами тощо). До неї повернулися і східнослов'янізми, і церковнослов'янізми, що бачимо вже в Караджичевому перекладі “Нового заповіту”. Отже, в історії цієї мови, як і “в історії української літературної мови, раз-у-раз хвиля боротьби з церковнослов'янізмами змінюється протилежною хвилею. Кожна з них має свої конкретні суспільно-історичні причини... Але вже самий факт постійного відновлення церковнослов'янizmів у літературній мові говорить, що вони в ній не випадковість, не чиясь індивідуальні примха, а глибокий органічний складник. На першому-ліпшому прикладі легко пересвідчитися, як збіднюється літературна мова, особливо в царині абстрактної лексики, коли з неї усунути церковнослов'янізми” [20: 2].

Отже, в історичному та культурологічному розвитку української мови та сербської і хорватської мов є чимало спільних рис. І українці, і серби, і хорвати тривалий час докладали значних зусиль, щоб упорядкувати мову – цю важливу складову громадського й культурного життя кожного народу. Кожному з цих народів довелося діяти у складних геополітичних умовах географічної роз'єднаності й культурної відокремленості. Боротьба за створення літературної мови означала для них не лише бажання впорядкувати цю форму літературного та громадського життя, унормувати й збагатити її, визначити головні функції, суттєві для всіх стабільних у розвитку мов (наприклад, німецької, французької, російської, польської). Це була форма боротьби за національну незалежність, самовизначення і водночас – за культурне й політичне об'єднання народів.

Використані у статті роздуми І. Франка про долю української мови, екскурси в її минуле, міркування про сучасне, полемічні висловлювання щодо тих чи інших питань мовного розвитку в Україні тісно пов'язані з важливими лінгвістичними проблемами, які вирішували інші народи, зокрема південні слов'яни. І. Франко переконливо доводив: те, що виникає на одному національному ґрунті і відповідає потребам одного народу, зумовлює або прискорює поступальний розвиток усього суспільства. Теоретично опрацювавши і критично розвинувши слов'янську ідею, визначивши в ній те, що відповідає геополітичним інтересам усіх слов'ян, у тому числі українців, І. Франко розкрив особливості мовного розвитку південних слов'ян, зіставив у ньому спільні чинники, виявив досвід, який могли б використати українці при розв'язанні невирішених лінгвістичних питань, зокрема ролі церковнослов'янizmів у розвитку літературної мови, створення єдиної мови на народній основі, з'ясування правописних проблем тощо. Отже, славістична проблематика, пов'язана з сербами і хорватами, на яку ми натрапили в мовознавчих працях І. Франка, значною мірою пов'язана з тими загальносуспільними проблемами, які свого часу довелося вирішувати українцям.

Література:

1. Албин А. Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794). – Нови Сад, 1968.
2. Васильєва Л. Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан. – Львів, 2002.
3. Галенко І. Іван Франко і деякі питання загального мовознавства // Іван Франко і питання мовознавства. – Львів, 1983. – Вип. 13.
4. Ковалик І. Наукова лінгвістична проблематика в працях Івана Франка // Іван Франко. Статті, матеріали. – К., 1965. – Вип. 12.
5. Коваль Н. Іван Франко і сербська література // Проблеми слов'язнознавства. – Львів, 1990. – Вип. 41.
6. Корнієнко Н. Іван Франко – мовознавець // Жовтень. – 1956. – № 9.
7. Коць-Григорчук Л. Вук Караджич – творець сербської літературної мови // Питання історії української і слов'янських мов та культури. – Львів, 1997.
8. Лист В. Ягича до М. Нахтігала: Ljubljanski zvon. – 1915. – № 43.
9. Лист М. Мурка до Франка // Hamm J. Vatroslav Jagić i Poljaci. Rad JAZU. – Zagreb, 1951. – Knj. 282.
10. Мишанич О. Вук Караджич і Україна // 3 минулих літ. – К., 2004.
11. Памяти академика И. В. Ягича. К десятилетней годовщине со дня его смерти (1836–1923). Труды Института Славяноведения АН СССР. – Ленинград, 1934. – Т. 2.
12. Полюга Л. Порівняльна характеристика правописних систем української і сербської мов // Проблеми слов'язнознавства. – Львів, 2002. – Вип. 52.
13. Поповић Љ. Вуков приступ вернакуларизацији и стандардиуацији књижевног језика и правописа код Срба // Научни састанак слависта у Вукове дане. – 1996. – Кн. 25/2.
14. Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. – Львів, 1992.
15. Сербенська О. Мовна комунікація: практика і теоретичні засади Івана Франка // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2003. – Том ССXLVI.
16. Сербенська О. Роль Івана Франка в становленні і розвитку газетно-публіцистичного стилю української мови // Іван Франко і світова культура. – Київ, 1990. – Кн. 1.
17. Скерлић Ј. Српска књижевност у XVIII веку. – Београд, 1923.
18. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
19. Шашкевич М. Його твори і значення для Галицької Русі / За ред. Я. Вербицького. – Львів, 1923.
20. Шерех Ю. Невіддільна спадщина // Єдиними устами. Бюлетень Інституту Богословської термінології та перекладів. – Львів, 1998.
21. Энциклопедия славянской филологии под редакцією акад. В. Ягича. – Санкт-Петербург, 1910. – Вып. 1.
22. Babić S. Jezik // Panorama. – Zagreb, 1967.
23. Gaj Lj. Proglas. – 1836. – 12. pros. – 2 s. Gaj Lj. Proglas. – 1836. – 12. pros. – 2 s.
24. Hamm J. Vatroslav Jagić i Poljaci. Rad JAZU. – Zagreb, 1951. – Knj. 282.
25. Kretshmer A. О феномену тзв. Slavia Orthodoxa у контексту историје словенських стандартних језика // Научни састанак слависта у Вукове дане. – 1996. – Кн. 25/2.
26. Pogačnik J. Kopitarova koncepcija o kulturno-istorijskom razvoju Južnih Slovena // Norme i forme. – Beograd, 1981.

27. Rizvić M. Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887. –1918. – Sarajevo, 1991.
28. Sesar D. Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika. – Zagreb, 1996.

Флорій Бацевич (Львів)

Непрямий комунікативний смисл у конфліктних дискурсах (на матеріалі роману Івана Франка “Перехресні стежки”)

Помітна особливість розвитку сюжету роману І. Франка “Перехресні стежки” – наявність значної кількості конфліктних ситуацій. Герої твору зустрічають серйозний супротив у своєму житті; професійна і суспільно-політична діяльність головного героя правника Євгена Рафаловича нагадує бойові дії у ворожому оточенні. Звідси – велика роль дискурсів конфліктності в розвитку подій роману.

Конфлікти у романі є різними: від прямого зіткнення інтересів (предметних, комунікативних) їх учасників до зіткнення прихованого, яке відбувається у жартівливій, змагальній, ігровій формах. У зображенні протистояння характерів І. Франко постає дослідником глибин людського ества, майстром вияву прихованих (часто неусвідомлюваних самим героєм) психологічних, соціальних, вікових, гендерних тощо чинників, які їх викликають.

Комунікативний конфлікт – специфічна інтерактивна поведінка учасників спілкування, особливий тип комунікації, в основі якого лежать реальні чи ілюзорні, об’єктивні чи суб’єктивні, різною мірою усвідомлювані суперечності предметної та/або комунікативної мети особистостей у випадку спроби їх вирішення на свою користь часто із застосуванням різних комунікативних стратегій і тактик на тлі гострих емоційних станів, викликаних складністю досягнення мети, негативним ставленням до партнера зі спілкування, різними комунікативними ролями, відмінностями у комунікативній компетенції, досвіді міжособистісного спілкування та багатьма іншими.

Відповідно до такого розуміння, конфліктними дискурсами будемо вважати ті фрагменти комунікації, в яких наявні комунікативні конфлікти. У нашому випадку це, найчастіше, конфліктні діалоги, значно рідше – полілоги.

В аналізованому творі І. Франка достатньо чітко виділяються три типи конфліктних дискурсів:

1. Прямі конфлікти, коли предметні та/чи комунікативні цілі учасників спілкування декларуються прямо, не приховуються і тактично втілюються в кон-